

Kicsi Sándor András

Mit susog a rezgő nyárfa?

Az állatok, sőt a fák, de még a tárgyak hangjából is kihallható az őket jellemző, emberi nyelvre fordított szó. E behallás során környezetünk hangjelenségeit már meglevő, értelmes szavaink segítségével érzékeltetjük. Ráczy Endre magisztrális monográfiájában a harangok szavát, a vonat, a kerekek zakatolását, a házi- és vadállatok, tücskök, békák beszédét, a madarak énekét elemezte (1992), a susogó, olykor harsogó fák kevesebb figyelmet kaptak. Talán azért, mert a fák szavának nincs kanonikusan rögzült értelmezése, szinte tetszés szerint magyarázhatóak. Így nyerhet a rezgő nyárfa susogása is többféle, kifejezetten politikai értelmet is.

1956 megítélését illetően sokan példaértékűnek tartják Nagy Gáspárt. E hittel küldetést vállaló költő egyik kiemelkedő alkotása volt *A Fiú naplójából* (1981–1986, 1989: 245–6.), amelyben a forradalom elárulása miatt tiltakozott. E vers első négy sora:

...és a csillagos estben ott susog immár harminc
évgyűrűjével a drága júdásfa: ezüstnyár rezeg
susog a homály követeinek útján s kitünteti őket
lehulló ezüst-tallérokka érdekmeik szerint illón...

(1989: 245.). Majd: „másképp láttam / ugyanazt a fát ezüstlő éveinkkel sújtva” (1989: 245.).

A *júdásfa* tudományos névként a *Cercis siliquastrum* elnevezése, népi fanevként is előfordul ugyanebben az értelemben (ÚMTsz 2: 1168.). Nagy Gáspár versében azonban a rezgő nyárra (*Populus tremula*) vonatkozik.

Az értelmezés háttérében az apokrif, Európa-szerte elterjedt „Krisztus és a fák”, illetve a „Krisztus és a madarak” eredettörténet áll. E „zoológiai” és „botanikai” kódon egyaránt megfogalmazható történet alkalmas a különböző fák, illetve a különböző madarak tulajdonságaira, a helyes viselkedés jutalmára rámutatni. A történet szerint Krisztus üldözői elől menekül; egyes fák nem rejtik el, egyes madarak elárulják, ezért bűnhődniük kell, mások elrejtik, elbújtatják, ezek jutalomban részesülnek. Mind a madarakkal, mind a fákkal megalkotott történet esetében többféle változat létezik, többféle fa és madár tulajdonságainak jellemzésére.

A „Krisztus és a madarak” történetek közül Gyulai Pálnak és Benedek Eleknek köszönhetően a jó pacsirta és az árulkodó fűrj, bíbic, galamb hármasszembenállása lett a legnépszerűbb. A behallást illusztrálva Ráczy Endre is megemlékezett e történetről (1992: 48–50.). A „Krisztus és a fák”-történetek közül jellegzetes a következő. Krisztus (vagy a Szent család) menekül üldözői elől. Különböző fák (bokrok) alá bújik. A nyárfa nem rejt el, ágait felemeli – ezért reszket örökké, ágai nem hajoltak vissza. A cserfa sem rejtette el – Krisztus

megátkozta, hogy a ménkű üsse meg, és azóta a cserfába különösen gyakran csap villám. A nyírfa, szomorúfűzfa ráhajlott, az utóbbi tuskéit lehullatta. Azóta lehajlik az águk, a fűzfának nincs tuskéje. A fenyőfa is elrejtette – jutalmul örökzöld, és keresztbe nőnek az ágai. Külön a rezgő nyárról tartja az angolszász néphit azt, hogy ebből ácsolták Krisztus keresztjét, mert ezzel a faféleséggel is ölték meg. Az orosz hagyomány szerint viszont Júdás akasztotta magát nyárfára. A nyárfából a kanáltól a létráig sokféle dolgot készítenek, s például a spanyoloknál ez a májusfa szokásos anyaga is. A magyarságnál a leggyakoribb májusfa talán a közeli rokon jegenye (*Populus nigra*), s ismeretes a (rezgő) nyárfa betoldásos *nyársfa* (ÚMTsz 4: 96.) és *csörgő nyárfa* (ÚMTsz 1: 901.) elnevezése is.

A rezgő nyár európai szimbolikáját röviden tárgyalta Jerzy Stempowski (1999: 189–190.). A szél és a rezgő nyár kapcsolatára utal, pusztán a rezgést hangsúlyozva a magyarban a *reszket*, *mint a kocsonya / kutya / nyárfalevél* szóláshasonlat. Az orosz *Oszina i bez vetru sumit* közmondás jelentése: 'A nyárfa szél híján is susog.' A nyárfa reszkető hangjába belehallható beszédre azonban kevés néprajzi adat van. Ilyen egy nótaszöveg. Ennek egy ditrói viszaemlékezésben található változata a következő:

Pusztá házunk udvarában
 Rezgő nyárfa mindég azt susogja,
 Nem is olyan messzi távol
 Van egy piros rózsa

(Horváth 1986: 83.). Újabbán a Havasi Duó előadásában a következő változat hallható:

Pusztá házunk udvarába rezgő nyárfa mindig azt susogja
 Nem is olyan messze tőle virágjában van egy piros rózsa.

Hasonló kezdetű (*Horthy Miklós udvarában van egy rezgő nyárfa*) egy két világháború közötti, a kormányzó és politikája iránt elkötelezett, hazafias dal is.

A szélben susogó fa kínálta helyzet mondatszemantikai szempontból, az alanyválasztást tekintve többféleképpen is leírható: *susog a szél*, *susog a nyárfa* és *susog a nyárfalevél*. A *szél* szó szokásos igéit (néhány kifejezetten hangadásoson kívül) a *nyárfa* szó nem veheti fel állítmányként (**fú a nyárfa*, **tombol a nyárfa*). Az ebben az esetben lehetséges többféle alanyválasztás szempontjából érdekes, hogy a kimondottan meteorológiai igék némelyike vonzatát tekintve még az alanyt is kerüli (*havazik*, *villámlik*, *mennydörög*, *fagy*, sőt ide sorolható a napszakváltás néhány igéje is: *esteledik*, *alkonyodik*, *hajnalodik*, *pirkad*, *pitymallik* stb.).

A szél és valamely specifikált fa közötti asszociációk között a rezgő nyárfa előtt jár a platán, s ennek szövegbeli említéseken túl több, nyelvbeli jelentésekben megmutatózó nyoma van. Jellegzetes szövegbeli előfordulása a következő. Horvátország szelei közül kettőt szokás említeni: a szárazföld felől, a hegyek lejtőin leereszkedve támadó bórát és a tenger felől fújó jugót. Fiume szelei között az olasz hagyomány a következőket ismerte: északi Tramontana,

északkeleti Greco, Bora, keleti Levante, délkeleti Scirocco, déli Ostro, délnyugati Libeccio, nyugati Ponente, északnyugati Maestro. A két legjellemzőbb szel Lénárd Sándor így mutatta be: A magyaroknál „otthon (...) északi vagy déli szél rázza a ligeti platánokat”, de „már Fiumében megtanulta a tengerre került magyar, hogy ott északról bóra, délről sirokkó fúj” (Lénárd 1969: 301.). Már erőteljesebb jelenségre, nyelvbeli jelentésre utal, hogy a spanyolban *plátano* ‘platán, banán’, s ebből a szóból van képezve a következő melléknév: *platano-ro* ‘erős (szél)’. Az asszociációt még erőteljesebben mutatja, hogy a kínaiiban homonima (több jelentésű) a következő szó (bár többféle írásjeggyel szokás lejegyezni): *feng* ‘szél; juhar, platán, szikomórfá; őrült, elmebeteg’.

Irodalom

- Horváth Arany, *Pontot, vesszőt nem ismerek, de a szó mind igaz. Csibi Istvánné Siklódi Márka önéletírása*, Bp., Európa, 1986
- Lénárd Sándor, *Római történetek*, Bp., Magvető, 1969
- Nagy Gáspár, *Múlik a jövőnk. Válogatás régi és új versekből (1968–1989)*, Bp., Szépirodalmi, 1989
- Rácz Endre, *A belehallás jelenségéről*, Bp., Akadémiai, 1992 (Nyelvtudományi Értekezések 134.)
- Stempowski, Jerzy, *Esszék Kasszandrának*, fordította Pálfalvi Lajos et al., Bp., Orpheusz, 1999
- ÚMTsz B. Lőrinczy Éva, szerk., *Új magyar tájszótár*, Bp., Akadémiai 1: A–D 1979, 2: E–J 1988, 3: K–M 1992, 4: N–S 2002, 5: Sz–Zs 2010

Kocsis Klára

Kelet-Európa

magasfeszültségű kábelek és hús vasak alatt
 szeszgyár szagában fürdik az este
 vármegyéktől levetett vágyak kivilágított vonatai
 csak nyugatkelet felé rohannak
 a közel s a távol közt eltört a sín
 múlt és jövő itt két külön görcsben ráng